

Ltn

✓ 1765

1999

ՆԵՐԿԱՅ ՀԱՅԵՐԷՆԻՆ
ԱՊԱԳԱՅ ՎԻՃԱԿԸ

Ի ՊԱՏԱՍԽԱՆԻ

ՆՈՐ ԿԵԱՆՔԻՆ

ԳՐԵՑ

ՍՏԵՓԱՆ Ե.

ՊՈՆՏԱՅԻՆ

« Ձեռնս զնայ զիրս մնայ,
զուցէ յիշուի օր մը եւ Պաշտօն
ի մարգարէս » :

Կ. ՊՕԼԻՍ

ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ԱՐԱՄԵԱՆ

1879

Գիտէ արդէն, Սիրելի ընթերցողն, Պարոն
Մ. Զեբաղեանի գրական գրութիւնն որ՝ նոր
ի նորոյ ջերմ ակտիւեան մըն ալ ունեցաւ այս
օրեր, Պարոն Ե. Տէմիրճիպաշեան, իմ սրտագին
բարեկամը: Ժոյժ չունեցով որ այդ «Խոշ» ճա-
րակէ նաև իմ հոգւոյ հատորին վրայ՝ գրեցի
իրեն այս նամակս յատկապէս: Բայց մի քանի
այլ սիրուն բարեկամք ևս, որք տեղեակ էին
այս մասին, թախանձեցին զիս մամուլին միջ-
նորդութեամբ պատասխանել, որպէս զի իմ
մտաց լոյսը մութին մէջ չմնայ, կ'ըսէին նոքա:
Ուստի եթէ յիրաւի հաճելի ըլլայ իմ գրու-
թիւնն՝ միանգամայն այս առաջին փորձ մի
պիտի ըլլայ ինձ համար՝ այլեւայլ մանր հե-
ղինակութիւններ ևս ի լոյս հանելու հետ
ղհեալէ:

Պ.

4 1765-60

ՅԲ. 1771

ՆԵՐԿԱՅ ՀԱՅԵՐԷՆԻՆ

ԱՊԱԳԱՅ ՎԻՃԱԿԸ

Կ. ՊՕԼԻՍ, 27 ՄԱՅԻՍԻ 1879.

Ազնիւ եւ յոյժ սիրեցեալ Բարեկամ,

Հուսկ ուրեմն լսեցի ի հեռուստ ձեր քաղցր ու
փափուկ ձայնիկը որ կը հնչէ տակաւին ու ար-
ձագանդ կուտայ իմ խեղճ սրտին մէջ : Այսօր տա-
րի մըն է ճիշդ որ, գուցէ առանց ձեր գիտակցու-
թեանը, վայրկեան մը չէի դադարած խորհիլ ձեր
արեւին վրայ : Չեմ կրնար հերիք ասել թէ որչափ
ձեր անձնական առողջութեանը ուխտիւ կը ցանկամ
ու կը մաղթեմ ձեզ ապրիլ, ապրիլ մինչեւ ցյուսիսեան,
անուն ընել, հռչակ հանել հեղինակի, ի վերուստ
ներշնչեալ քերթողի, արժանանալ վերջապէս զար-
մացման բոլոր ազգին զոր կը սիրէք անհուն պայ-
մանաւ, non plus ultra, գիտեմ, ինչպէս գիտեն նաեւ
ամեն նոքա որք ի մօտուստ պատիւ ունեցած են
ճանչնալու զձեզ :

Քանի մը օր առաջ կարգացի ձեր գիրքը Նոյ
կէնս վերնագրով եւ թէպէտ մեր արդի լեզուին
մէջ մուծանելու բարեխօսութեան մասին բոլորովին
համակարծիք չեմ ձեզի հետ, իբրեւ սկզբունք կըն-
դունիմ սակայն ձեր առաջարկը: Այն ձիւզն զոր
կընէք դուք չսխալի ըլլայ անշուշտ ամուլ ամենեւին,
եթէ ոչ գրապէս պտղաբեր, մինչեւ զի այս յեղա-
փոխութեան տարեգրութեանց մէջ ձեր դրոշմը մնայ:
Այդ պատիկ տետրակին մէջ, զոր նոր իւրաց ընծա-
յեցիք, չէ թէ միայն նոր կենաց նշոյլ կուտայք դուք՝
որով այսչափ ընդ երկար ու անադորոյն լռութենէ
զկնի, բոլոր բարեկամներդ հանրապէս կը խոգա-
ցունէք ի սիրտ եւ ի հոգի, այլ եւ խորին ուսմանց
ու հմտութեան ասպացոյց կընծայէք այն նիւթին վրայ՝
զոր հեղինակօրէն պարզել փորձած էք: Այդ ձեզի
մեծ պատիւ պիտի բերէ, գուցէ, ասպագայ սերնդոց
մօտ մանաւանդ, քան թէ այսօր: Այսուհետեւ ձեր
ընթացքին դիմը պարզ է ձեր առջեւ, գրել եւ առա-
ւել երգել. երգ է բանաստեղծին ծածօ օղբ: Գիշեր
եւ ցերեկ ազատ կամ վանդակապատ միթէ սօխակն
կը դադրի երգելէն: Պարտ է ձեզ գնալ յառաջ այ-
սուհետեւ առանց դադարելու կամ վիրաւորուելու ի
քննադատիցն, ի յարձակմանց եւ ի թշնամանաց իսկ
ուստի՝ եւ գան: Արիութիւն եւ համբերութիւն պիտի
ըլլան ձեր բաժինը. *ultra pergere*:

Ես միայն կաղաչեմ եւ կը խնդրեմ ձեռնէ՝ չըլլալ
անզգայ ճշմարիտ բարեկամաց ըրած դիտողութիւն-
ներուն: Իմ մասին, չունիմ ես առ այժմ ուրիշ բան
դիտել տալ կամ ուղղել ձեզի, միայն թէ չնկատէիք

մեր դրոշմ լեզուն այնչափ մեռեալ որչափ կը կարծէք,
եւ ի խոր տողորուէիք այն գաղափարով թէ այսօր-
ւան մեր խօսած լեզուն այնքան սերտ կապով հիւս-
ւած է հնոյն հետ՝ որպէս նորածին մանուկ մի իւր մօրը
հետ պրտաի ջիղով կապուած է: Այս ջիղն դաշելու
համար հերիք չէ միայն շատ վարժ մտեր այլ նաեւ
շատ նուրբ եւ շատ փափուկ չօշափում պէտք է:

Եթէ սակաւ մի ձախողակի հալինք հոն, բնաւ
տարակոյս չկայ որ նոր սերունդին օրերը վտանգի
ենթարկած չըլլանք: Եւ կը մտածեմ, ասպէն, որ
խաղերէնը, գաղղիարէնը եւ այլ բոլոր լեզուներ որոց
արմատն լատինականն է՝ այնչափ սերտ առնչու-
թիւն չունին իրենց մօրը հետ որչափ մեր ժողո-
վրդականը ունի գրաբառին հետ: Ասքանաղեան
ցեղը այլեւայլ առանձինն ժողովրդական մասերու
վրայ բաժանեալ չէ, Սպանիացոց, Իտալացոց,
Գաղղիացոց եւ այլոց պէս, որ բոլորն ալ յառաջ
կուգան Լատին ցեղէն, եւ սակայն, բազում պարա-
գայիւք զատուած են իրարմէ, իւրաքանչիւրն իրեն
յատուկ եղանակն ունենալով մտաւորական ու նիւ-
թական կենցաղին մէջ, կը յանդգնիմ ըսել, նոյն իսկ
գրական ասպարիզին վրայ: Ցեղով ու ազգով միայ-
նակ, ինչո՞ւ նոյն այս միութեան գաղափարը չտրիւ
մեր ներկայ լեզուին մէջ՝ գրաբառին նկատմամբ:
Ինչպէս մերժել կամ բնաւ զանց առնել, օրինակի
աղաքաւ, այլեւայլ եղանակներ անուանց հոլովման
զոր հինգերորդ դարուն քերականութիւնը կը սով-
րեցունէ մեզ եւ միայն մէկ հոլովում ձանաչել ներ-
կայ քերականութեանս մէջ, մինչդեռ կը տեսնանք

լատինականի անդրանիկ ծնունդին, խտալերէնի մէջ իսկ, կըսեմ, հոլովմանց պլազան վերջաւորութիւններ որ ըստ սեռին կը տարբերին իրարմէ: Բայց կ'իմանամ որ դուք կ'առաջարկէք արդէն թէ հայերէնը սեռ չունի... Այո՛, այլ միանգամայն կը նշմարենք խտալերէնին մէջ զանազան բառեր սեռով նոյն՝ բայց հոլովման ձեւովը տարբեր: Օրինակի աղագաւ, լաֆէօ (ար. եղ.) սեռականը կըլլայ րէլէ արէօ. իսկ յոգնակի ուղղականը լէ արէլէ, սեռականը րէյլէ արէլէ և: Իւլ լէյնօ (եղ. ար.) սեռականը րէլ լէյնօ. իսկ յոգնակի ուղղականը է լէյնէ, սեռականը րէլէ լէյնէ և: Լ'աօօ (եղ. ար.) սեռականը կըլլայ րէլէ րաօ. իսկ յոգնակի ուղղականը լէ րաօնէ սեռականը րէյլէ րաօնէ և: Լօ բլաւրէօ (եղ. ար.) սեռականը րէլէ բլաւրէօ, իսկ յոգնակի ուղղականը լէ բլաւրէլէ, րէյլէ բլաւրէլէ և: Այսպէս ուրեմն, սեռով մի եւ նոյն՝ երեք կամ չորս բառերու մէջ, երեք կամ չորս տեսակ հոլովման զանազանութիւն տեսանք:

Ինչո՞ւ համար նոյնը չընենք մենք ալ Հայերէնին համար, նա մանաւանդ որ մեր լեզուին բառերուն յատկութիւնն է վերջահոլով լինիլ, ո՞չ ըստ քիմի, այլ ըստ սլահանջման ներդաշնակութեանն, որ միակ եւ գերազոյն դատաւոր է այս խնդրոյ մէջ: Ինչո՞ւ չըսենք հաւասար եւ համագոր օրինօք, բան, բանի. հիմն, հիման. յարութիւն, յարութեան. քոյր, քրոջ (եթէ այդպէս աւելի կախորժիս) կամ քեռ, բայց ո՞չ քոյրի. եղբայր, եղբօր. կին, կնոջ, բայց ո՞չ երբեք եղբայրի կամ թէ կինի, քանզի ներդաշնակութիւնը կը յանդիմանէ զմեզ չարաչար...:

Մեզի պէս, դարձեալ, ներկայ Յոյներն եւս ճիշդ եւ նման դժուարութեանց կը յանդիպին այսօր լեզուի նկատմամբ, զի նոքա եւս ունին լրենց աստուածոց լեզուն, որով երգեց Հոմերոս, ինչպէս մենք ունինք Խորենացոց, Լամբրոնացոց ու Նարեկացոց լեզուն, որով նուագեց Բաղրատունին: Իսկ արդ Յոյները որ կարծեմ թէ Հայոցմէ նուազ ազգասէր չեն, թէպէտ օր ըստ օրէ կը յղկեն ու կը յատկեն իրենց աշխարհաբարը, ուր նաեւ բոլորովին նոր հոլով մ'ալ մուծին ի վերջոյ որ էլէնիքային մէջ չնմարիր, այսու հանգերձ հինը նորին միշտ հիմն ու անաչառ օրէնադիր ունեցան. ինչպէս որոշ կ'երեւայ միւս այլ հինգ ու վեց տեսակ հոլովմանց վրայ որ անտի եւ այսր նոյնն են ու պիտի մնան անշուշտ քանի որ նախնեաց յիշատակին հետ մկտեղ ներդաշնակութիւնը չգաղարիք նոցա կուրծքին ու կանջին մէջ թնդալէն...:

Իսկ արդ քանզի խօսքս կամայ ակամայ յունարէնին վրայ շրջեցաւ, չեմ կրնար առանց յիշելու անցնիլ թէ մեր դրաբարը Հելլենականին հետ որչափ խնամութիւն ունի, մինչեւ զի կարծել թէ մեր քերականները յաւէտ Յոյնէն թեւադրեալ ըլլան իրենց օրինացը մէջ: Թողովո՞ւ այլոց ասոր վրայ ճառասեւ, ես պարզաբար սակս հոլովմանց անեմ յատկապէս, թէ ինչպէս ձայնաւորները ա, օ, եւ այլք, զոր աւելորդ կը համարիմ հոս օրինակներով բացատրել, մերթ փոփոխակի իրարու տեղ կը բռնեն ի հոլովութեան անուանց եւ բայ-ածականաց, եւ է զի բոլորովին կը ջնջուին: Եւ այս ձիրք չէ թէ միայն Հա-

յուն եւ Յոյնին այլ եւ Արաբին, արեւելեան աշխարհին մայր-Արաբին ալ յատուկ եղած են, եւ կարիքաջ այսօրուան թուրքերէնին մէջ, զոր կրեանք արաբականին աշխարհաբարը նկատել, նոյն օրէնքը կը տիրեն ձայնաւորաց (որ հր-Ֆ էլէէ կ'ըսուին) տառափոխութեան մասին: Այնպէս որ անուշութեան համար, կամ մէկը միւսին տեղ կը յաջորդէ, կամ միայն կը ջնջուի ըստ տեղւոյն նաեւ այսօր Կ. Պօլսոյ աշխարհիկ բարբառին մէջ գործածուած աստեւ, եւ հիւ է այն յանդուգն որ կարենայ հին օրինաց դէմ խիզախել, լոկ քերականութեան նկատմամբ կ'ըսեմ, աղէկ զիտեցէք, առանց խի եւ խի իրրեւ լեզուին քաղցրութեանը հայհոյիչ նշաւակուելու: Ուր թողունք որ ասանկով Տաճիկք անհնարին դժուարութեանց կը պատահին որ լեզուին ծաւալմանը խոչընդ ոտն կ'ըլլան, բայց ըստ առակաց, որ ազգաց խմաստութեանը մէջ մի անշխմանի կայծերն են, «Հէր կիւղէլիք պիր եէրտէ օլմազ» կ'ըսեն, նոքա, եւ նիւթական փնասը յօժարակամ կը կրեն՝ միայն թէ քաղցրանուագ հնչէ լեզուն, այնպիսի ելեւջով ծածանի ըլլակին մօտ, որ անդէն սրտի թեւերուն արծաղանգ տայ: Իսկ մեր աշխարհիկ բարբառն, Տաճիկերէնի հետ բաղդատմամբ, այսպիսի դժուարութեանց տասնին մէկը չունի վրան դիւրաւ ուսուցանելու եւ ընդհանրացնելու համար, թէ գրարառին կանոնաց ըստ ամենայնի եւս հսկատակիլ հարկ ըլլայ: Քանզի մերինը իրեն յատուկ ճոխ ձիրքովը կը դիւրանայ, ինչպէս են, առաւելութիւն տառերու, ձայնաւոր եւ բաղաձայն, առօրեայ անսայթաք ընթերցումն, ուղղագրութեան եւ գեղա-

գրութեան վաղընդփոյթ վարժութիւն, ոճից ու դարձուածոց, միով բանիւ, շարագրութեան համար անհամեմատ աւելի հեշտագոյն միջոց ու կանոն՝ քան թէ Արաբացին: Մանաւանդ որ դուք, սիրուն բարեկամ եւ բոլոր խմբակդ Չերազեան, մէկ կողմանէ հանդերձ ձեր արդար եւ անիրաւ, հոգ չէ, սուր դիտողութիւններով, զմեզ կը գրգռէք աւելի խնամով զրել այսօր քան յեռանդն . . . :

Եւ ահա ուրախ եմ, որ առիթը եկաւ անկեղծօրէն խոստովանելու թէ Ձեր բոլոր պարծանքը մեզ նկատմամբ այս տեսակետին մէջ կը կայանայ: Եւ կը պնդեմ իսկ թէ ճշմարիտ պարծանք է, այո՛, եթէ անկողմնակալ եւ հանդարտ ոգւով զննենք խնդիրը ու մերկացունենք զայն, ըստ կարի, այն ծայրայեղութիւններէ, յորս Ձեր ազգասիրական բուն եռանդը յուէտ գահալիւծած է գծեզ: Հասկա մնջիկ ճակատ խոնարհենք իմաստասիրական վճռոյն առջեւ թէ «նոյն իսկ եւ առաքինութիւն ըստ չափս ելեալ մոլութիւն է»: Եւ արդարեւ, ամեն բանէ առաջ ահա հոգիս կը փորձի հարցանել զձեզ, թէ ո՞վ է ձեր վարդապետը զոր Լուստերի կը նամանցունէք, սոյն խնդրոյն մէջ յեղափոխութեան դրօշն պարզելու մասին առաջինը հանդիսանալուն համար: Հեղինակութիւն չըստանձնած՝ որ հեղինակին մօտ, կամ որ դպրոցին աշակերտել է այս, ինքնին դպրոց չկազմած: Նոյնն է ըսելն թէ ինչ հիմն ու առաջնորդ ընտրել է այս, ի կետ նպատակին հասնելու համար, եթէ ոչ ժխտող ու սինքորը. խաւարը խարխալելով ուրուականին զհետ վազելով այս նոր Լուստեր,

լոյսը կ'ուզէ մեզ հաղորդել, միթէ չէ : Բայց ես
կրնամ շատ վեհ հեղինակներ ցոյց տալ ձեզի որ ձեր
ճանապարհը չգնացին... : Հարկ է յիշել Հայկն, ուր
երգիչն ու երգեալն մի զմիով կ'եննեն դիւցազնա-
բար, մին Արիսի դաշտին վրայ, միւսն գրականու-
թեան ասպարիւղին : Հապա ինչ ըսեմ Հոմերի Իլիա-
կանին ու Միկտոնի Կորուստ Դրախտին համար, ո-
րոց անմահական հեղինակները եթէ վերստին յաշ-
խարհ գային այսօր, Հայ ծնիլ կընտրէին արդեօք,
իրենց երկին թարգմանութեանը մէջ մանաւանդ հե-
ղինակ կանգնելու նախանձով : Եւ սակայն նոյն ինքն
Բագրատունին, որուն կենդանի ձայնը տախալին կը
հնչէ յականջս իմ, ուրիշ շատ գրաբար արձակ գրու-
թեանց հետ, որ ոչինչ նուազ զարմանաց արժանի
են, ունի նաեւ աշխարհաբար մեզ աւանդ թողած
չստ մը սոփերք : Բայց ինչ տարօրինակ արկած է
այս, սիրելի ընթերցող, որ նա Պարոն Չերազին
ոճով չգրեւին դատ, բոլոր կենացը միջն ալ բնաւ օր
մը չ'երազեց զայն : Գաղղլացեոց մէջ այս օրինակ
որ եւ է խնդիր մը ծագելուն պէս, նոյն խնդրոյն
մէջ հեղինակութիւն ստացողաց անուններ կուտաք
մեզի ու անոնց օրինակէն իրաւունք կառնէք ան-
ձին, զորօրինակ, Լիդրէն այսպէս գրեց, Հիւսիս
այնպէս մրեց եւ : Բարի կամ չար, հերիք է ո՞ր «Նա
ըսաւ», իրաւունքը նորա կողմն է : Ինչու համար,
եւ ալ չըսեմ, թէ Բագրատունին ձեր կարծիքէն
չէր, եւ թէ այնքանի առն կարծեացը քով ձերինը
որչափ կարծէ, այդ անագորոյն վճիռը ես չեմ գի-
տեր : Միայն գիտեմ որ դարուս գերագոյն հեղինակն

էր նա, Հայերէնի ոգին ու կեանքն էր, իր օրերուն
մէջ : Նա չէր դադարէր քարոզելէն թէ մեծ ոճիր է
գորառօին վրայ նշանախեց մի խախտել կամ պակ-
սեցնել, մերկացունելով իր զարդերէն, որով պնծած
ու վեհափառ փայլած էր մանաւանդ ի հինգերորդ
դարուն : Այն ձեր ժամանակներէն եւ այսօր մինչեւ
մեր օրերը ամեն ծանօթ եւ անծանօթ հեղինակ-
ներէն, ցեցակեր ու փոխամած մազաղածներէն ան-
գամ կրօնական ակնածութեամբ կը ժողովէր ամեն
բան կամ ոճ կամ կանոն ու իւր Լիակատարին մէջ
կ'ամբիօրէր մէկ դիկն՝ մինչ Հայկով ի փորձ եւ ի գիր
կը դրոշմէր զայնս, յաւէրժական յիշատակ առ յա-
պայս : Իւր կենաց երեք քառորդը կը մտէր այսպէս :
Եւ գիտէք, բարեկամ, ինչու կընէր այս ամենը : Նա
քաջ գիտէր թէ մեր գրոց լեզուն մեռեալ լեզուաց
կարգն դասեալ էր արդէն, գիտէր դարձեալ թէ
ինքն Ղազարոսին յարութիւն տալու կարողութիւն
չունէր : Միայն նա այն հաւատքն ունէր թէ աշխար-
հաբարը զարգանալով օր ըստ օրէ, ուր ուրեմն կա-
տարեալ եւ կոկիկ դաշնակաւոր լեզու մը կազմելու
համար գորառօին լոյսը, համը ու յարգը նաեւ ամեն
մէկ զարդն ու կանոնը՝ նոյն խի աշխարհաբար գո-
յութեան վրայ հարսնութեան կենդանարար քողքն
պիտի ծաւալէին օր մը գեղով ու փայլով հոյակապ :
Այո, ասանկով միայն, ըստ իմ փանաքի այլ խորա-
մուխ կարծեաց, կարելի է կենդանանալ եւ յամբող
հասնիլ աշխարհաբարին, դէտ կալով միշտ գորառ-
օին անվթար օրինաց, առանց բացառութեան, այլ
գործածութեան մէջ ընտիր ընտիր հեղինակներուն

առաջնորդութեանը յարելով ընդ միշտ եւ հանրապէս, դուռն ուրեք չմերժելով նաեւ նուազ ի յարգի եղող զրիչներն ալ որ ոսկեդարէն դուռս կացին թէպէտ, այլ ցան եւ ցիր ազուր որ ասից դոհարներովն չվրիպեցան գլխովին Հայ ճաշակէն :

Գրաբառին ընտրողութիւնը ապա ուրեմն պիտի ըլլայ մեզ վարժապետ ի ներկայիս գրագրութեան ասպարիզին վրայ, երկրորդ անգամ ականջին փափկութիւնը : Չկայ ուրիշ միջոց կամ ճանապարհ որ անել չըլլայ, չըսեմ մոլորեցուցիչ : Հետեւաբար գրոց լեզուին քաջ ընդ փորձ անցնիլ հարկ անհրաժեշտ է մեզ որ յաջողինք, գուցէ, գործածականին մէջ ճարտար դալիւներ լինիլ : Այս է վճիռն : Ապա Ձերագեան գրութեան դառնալով, կը թողում շատ վնասներն որ գրաբանի մէջ մի նշանախեցին ոգւով չափ նախանձայրոյ չըլլալէ կը ծագին, յատկապէս ականջի փափկութեան դէմ մեղապարտ է, կ'ըսեմ : Դրժբաղդաբար դոյզն սճիր չէ այս, վասն զի խնդիրն լեզուին միայն երկու հիմունքէն միոյն վրայ է . . . : Տեսնանք թէ ինչով կը մեղանչեն նոքա մեր ականջին : Պարզենք վերստին ու չյոգնինք ստէս յեղյեղութիւն թէ ինչ պատճառով յիշեալ գրութեան փափկիկ ականջներ կը խորշին իսպառ (*) :

Քանի որ մեր գրական բարբառն չէ թէ միոյն Գոյնէն այլեւ Արաբականէն շատ օգտած ու գողա-

Կը սրբագրեմ իսկոյն այս պարբերութիւնը և կ'ըսեմ «Զոյնինք ստէս յեղյեղութիւն Թէ ինչ պատճառով» ևն. Ե. : Զի երկու կամ շատ բառից զործականը իրարու հետ նոյնայանգ յաջորդելով կը յոգնի ականջն . . . :

փարած իսկ է, ինչպէս յայտնի է որ մեր շատ ընտրեւագոյն հեղինակներ իրենց ուսումն Աթէնքի ու Ադեքսանդրիոյ մէջ աւարտեցին, իրենց ճաշակն ու լսողութիւնը նոցա նուազաւոր հնչմունքով նուրբ ու զգայուն պատրաստեցին, հապա մեր խորթ ու ծանր բաղաձայնները ըստ կարի քաղցրահնչիւն յօրինելու համար նոցա օրինակին յօժարամիտ հետեւեցան ,

Մինչդեռ ի հնումն մեզ վարժապետ կացող ազգաց քերականութիւնը ի յարգի եւ ի պատուի է, իւրաքանչիւրն իրեն աշխարհիկ խօսիցն մէջ, ինչպէս ի վերոյ ասացի, մերինը որ գրեթէ անոնց վրայ չինուած է, ըստ կանոնաց խօսելու արուեստին, ու ցոյցօր ժամանակի իր տեղը անխախտ պահած, միթէ հնար է որ չկարենայ այսուհետեւ անսխալ առաջնորդ կանգնիլ աշխարհաբանն ու բարեքել զայն դամբան զգամ, առանց ամենեւին յեղափոխութեան կարօտելու, առանց իմ ու ձեր հանձարէն նեցուկ հայցելու : Մենք կ'երթանք տակաւին շատ թափուր մնալով անոր ամեն գանձէն, բայց նա կեայ եւ մնայ, Մեր այսօրուան խօսած ու մրած բարբառն ալ եթէ ասորի յաւէտ, նովա եւ ի նմա պիտի մնայ, զի հոն է կատարելութիւն : Թող յառնին լուտերք ու լուտան անոր դէմ. նա մեր գլխուն վերեւ նսեմ ամպոց մէջ լուսնի նման մաքուր ու արծաթափայլ կայ . . . : Մինչդեռ, հաւատացէք ինձ Ձերագեանքդ, ես Ձեր մտերիմն եմ որ այս պահուս Ձեզ կը խօսիմ, Դուք ամեն բառ՝ քանի վրայ հղոված ատեն՝ բանն կը հսկովի Ձեր գլխին :

Խիղախ յանդգնութիւն է, ապաքէն, բառից ու

հոլովմանց մէջ ունայեալ կարծեւ տառից փոփոխումն կամ թէ զեղջուռն, զոր յաւարտ ճառիս փութալով հանդերձ կ'երկնչիմ դարձեալ զի հերիք յերկրած չըլլամ, ձեր համոզումն խաղառ դրաւած չըլլալու չափ : Անոր համար, ներեցէք ինձ, այս վերջին անգամ, մանրամասնութեանց մտնամ վերջտուն ըստ կարի սեղմ ու հոծ բանիւք, որ տաղտուկ չածեմ արդահատական ընթերցողիդ ու չգեղծանիմ նուաստամեծար ունկնդրութենէդ :

Ձայնաւորաց զեղջն՝ մերթ եւս փոխադարձ բարեփոխումն, դիտմամբ ու զիտնապէս դրուած է Գերական օրէնադրաց կողմանէ : Քանզի բազմամիանկ բառերը մանաւանդ խորթ ու ծանրահնչիւն կըլլան եթէ անթերի հստակեցնելն երկար ձգին : Զոր օրինակ Սահմանադրութիւնն է . փոխանակ Սահմանադրութեան, ուստի վանկ մը պակսած ըլլալուն համար վաղցրացեր է : Ո՛ր ականջ չիմանար այս :

Որչափ լեզուի մը բառերը կարճ, սակաւ վանկէ կամ տառերէ բաղկանան՝ այնքան անոյշ կը բաղխեն հնչման թելերը . վկայ՝ Արաբերէնն ու Պարսկերէնը : Լեզուն հնչման կողմանէ նուազարան մի է եւ լեզուագէտքն նուազածու . եթէ հոս, զոր օրինակ, հնչուի կողմանէ ասած ըլլայի, քրջափ տգեղ պիտի երգէի արդեօք :

Ըստ այսմ աղադի խմացիր քերականութեան միւս մասանց վրայ եւս, զորս բոլոր տակնուվրայ կը պեղէք ու պլտորէք, եւ զոր եթէ մի առ մի թուել կամէի հոս, չէ նամակս, այլ ամբողջ մատենան մի գրել հարկ էր ինձ : Մէկ երկու օրինակով շատ հա-

մարինք : Միտ հանել կատէք դուք որ սխալ է, եւ չէք համարձակիր նաեւ, ըստ ձեր դրութեան ասել, ի Գրի հանել, որ աւելի անհեթեթ սխալ է, փոխանակ գրելու հանել ի Գրի : Մինչ մէկզիկն այսպէս կաղաւաղէք լեզուն, միւս կողմանէ կապուտ կողուպուտ կը մերկացունէք զայն իր դանձերէն . զի ի պահանջել հարկին չէք կրնար, առանց ձեր հաւատքն ինքնին ծաղրելի ընելու, ի դործ ածել շատ մը ոճեր, ինչպէս կալ ի դիպահոյ, գնալ զիւրովի, ածել զմտաւ եւ, եւ : Եւ չէք կրնար առարկել անչուշտ թէ այս ամենը զուտ գրաբար են, աշխարհաբար մէջ մուտք չունին, որովհետեւ մենք զուտ աշխարհիկ լեզու մի չունինք, չենք ունեցած ու չափով ունենանք երբէք : Ինչպէս որ քաղաքիս մահմետականք անգամ չափով ունենան այսուհետեւ թուրքերէն լեզու որ իննսուն առ հարիւր Պարսկարաբէն փոխ առած չըլլայ, թէ լոկ բառի թէ կանոնի կրկին առամար, Նոյն այս կրկին առամար մեր ներկայ լեզուին հինէն ջոկիլ անհնարին է, բայց զարգանալ կարի քաջ եւ վայելուչ :

Ուստի բոլոր վերոյիշեալ պատճառներով հանդերձ մի հոլովէ՛ք այլ եւս, կաղաչեմ, գլուխ, գլուխ, այլ գլխոյ (ներելի ըլլայ գլխի, եթէ այդպէս կ'աշխարհիք) մինչ գլխաւոր, գլխակոր, եօթնգլխի եւ ածականաց շարքն չէք կրնար արտաքսել ձեր դրութենէն : Նոյնպէս սէր, սիրոյ ոչ թէ սէրի, քանի որ կընդունիք ամբողջ ածականաց շարքը՝ իրրեւ սիրուն, սիրելի, սիրական, ով բարեկամ : Տէր, տէրի մի՛ ըսէք, քանզի խորթ ու խիստ է, այլ խո-

№ 94

1000

նարհեցէ՛ք Գեառն առջեւ : Կին , կինի , հիմն , հիմնի եղբայր , եղբայրի , անշնապանութեան նման քերականական ոճիրներ են ասոնք : Ներելի ըլլայ սակայն ասել խունկ , խնկի կամ թէ խնկոյ (յոգնակին խընկոց) բայց ո՛չ խունկի , վասն զի դուք ալ գիտէք որ խնկաման , խնկահոտ եւ խնկաբոյր եւ , յորս Բարձրեալն հոտոտեցաւ , նոյն արմատէն մի եւ նոյն օրինօք կածանցին , զոր կարծեմ թէ ցարդ փոքր ի շատէ կրցայ պարզել , ու համոզել զձեզ :

Կը թախանձեմ միանգամայն որ չդեղեալիք դուք ողջմտիկ որոճալու այսքան ասիցս վերայ , զոր անշուշտ շատոնց պարտէի ես ալ ի լոյս հանել , բայց ձեր պարագլխոյն Պարոն Մ. Չերազի հետ այնչափ սերտ մտերիմ չէի դժբաղդաբար որ սեռն սիրով թեւադրեալ զիրար ուղղելու փոփոխակի համոզումն տիրէր մէջերնիս : Ուստի մեծապէս շնորհակալ եմ ձեզի որ այս առիթն մատակարարեցիք ինձ ձեր Զոր Գեառն , որով եւ ես ստիպուեցայ հոսի ուրեմն ի լոյս հանել իմ տեսութիւնն ձեր ընթացքին վրայ հանրապէս : Յուսալից եմ , այսեւհետեւ , որ չէք յամառիր մի եւս ասելու « թէ մեր գործ գրաբառին բնաջինջ բարձումն չէ , նա թող կենայ իւր տեղը որ Եկեղեցին է : Մենք Հայաստանի աշխարհին վրայ լոկ աշխարհաբար առանձինն լեզու մի կազմել կամինք » : Եւ սակայն , վասն զի ուրիշ ճար չունիք , դարձեալ գրաբառէն կը քաղէք , կը մուրայք , նորա հացը կուտէք , ջուրը կըմպէք օկնադրիւրէն ու կուրանայք . . . Ուր նոյն օրէնք կը տիրեն հաւասար իշխանութեամբ անուանց , ածականաց ,

բայից եւ այլ քերականական մասանց վերայ , դուք՝ ուրէք օրինապահ եւ է ուրէք օրինադանց , նա մանաւանդ ուխտագրութ կը դնուիք : Զի աշխարհաբառին գալով , անուան մասին , զոր օրինակ , պաշտած կանոնդ՝ անկէ ելած ածականներու մէջ կը ջրէք , եւ ալ ասոր նման շատ անտեղութիւնք , զոր արդէն համառօտ մը յիշեցի : Դուք կը քարոզէք կայսերն կայսեր տալ . իսկ ձեր վարմունքին մէջ կայսերն՝ մամոնայի , եւ մամոնայինն Աստուծոյ կուտաք . տղուն կաթը կը զլանաք ի մօրէն ջամբել , կամ թէ մէջը թոյն կը խառնէք : Դուք կը կարդաք մեր Հարց քերականութիւնը երկու աչքով , մին ծաւի միւսն սեւ մի եւ նոյն գլխուն վրայ Անոր համար է որ մի եւ նոյն օրէնքին զօրութեանը մէջ զանազանութիւն կը դիտէք , ու կը մոռնաք ամենեւին որ աշխարհաբարը գրաբառին հետ պոքրտով չափ կապուած է , ներելի ըլլայ ինձ այսպէս թափ տալ խօսքիս :

Բայց իմ սիրելի ազգին մէջ , մի եւ նոյն պարագային մէջ ասանկ դէմ ընդ դէմ կարծ ու թեթու տածօղ խումբեր ամեն կերպով պակաս չեն : Կաթօրիկը մէկ տեսակ , Բողոքականը միւս տեսակ . հապա ինչ ըսեմ , կամ ինչ անուն տամ , այն նորելուկ մասնիկին՝ որ այս պահուս ակամայ կը գրգռէ իմ ուշ : Մխիթարուէ՛ դուն , բարեկամ , քերականական խոշոր թերութեանցդ մէջ , ասդին աւելի աններելին կայ : Լսէ՛ ու ա՛ռ ի մտի երկու եղբարց իւրարու դէմ կաթօրիկութեան դրօշ պարզելու ճառին յիմար պատմութիւնը (զի՛ ճառ խաչին յիմարութիւն

է . . . մտորելոց)։ Օ՛ն, տե՛ս, մին զՊապն անսխալ
եւ իւր առաքեալը զՀասուն գերասպայծառ պաշտե-
լով ի նմին սակի, միւսն Պապը պաշտելով ու զանի ա-
մեն ցայգապաշտօն արարողութեանց մէջ լիարերան
օրհնելով հանդերձ՝ նորին անսխալականութիւնը եւ
առաքեալը ի միասին մատնել ի խաչ։ Միամիտնե՛ր,
հաւատար գթե՛լ են մեր հանուր Հարց շաւիղներէն։
.

Այս անձուկ աշխարհիս վրայ ամենայն ինչ իրեն
սահմանը եւ իւր պայմանը ունի։ Կամ իր ջրմանին
մէջ մնալով հոն դրուած դաշինքն ընդունելու է
ըստ ամենայնի, կամ սահմանէն դուրս լինալ պէտք
է։ Հոս ալ կը տեսնամ որ մեր աշխարհարարեանք
գրաբառին դէմ բացարձակ ապստամբ ըլլալ չեն
ուզեր։ Բայց կը խլրտին ու նորա անյողգողօր օրհն-
քն հիմն ի վեր տապալել կը ձկալին ըստ հաճոյս
անձնիւր վորձով ու տաղանդով։

Բայց ի վերայ այս ամենայնի, Սիրեցեալ բարե-
կամ, վերը գովեցի ձեր ճիգն ու ջանքը եւ հոս չեմ
ուզեր սեւտուել ձեր տաղանդը։ Քաւ յինչն խեթիւ
հայլել ձեր, ինչպէս նաեւ մեր աշխոյժ ու եռան-
դուն պատանեկաց ուսումնասիրաց բոլոր խմբակին
վրայ, որոց գլուխ կը դառնէ զՊարոն Մ. Զերադ։
Կը գովեմ ձեր անխոնջ աշխատիրութիւնն, բայց
ձեր երկոց մէջ տեղ տեղ ցնցղիւ թողուր «խռհրուն»
վրայ կը զմայլում ես մանաւանդ՝ քան թէ նորաջնար
ոճից ու դարձուածոցդ որ բազում այն է գերի կը
վարէ զձեզ ու կըստիպէ այլակերպ կամ թէ աւելի
դէշ դրոշմել ի դիր տուեալ խմստ մը որ կը բղթէ

ինքնածին, ինչպէս կը պատահի յաւիտ նոյնայանդ
ոտանաւոր գրողի։ Ուստի լեզուին ազատ ու ճար-
տասանական աղբիւրները ցամքեցունելու չափ կ'եր-
կընչիմ որ նորասիրութեան այդ բուռն փափաքը
ծայրայեղութեան մղելով զձեզ՝ չծռիք այնչափ՝ զի
անուղղայ մնայք։ Ոտն առ ոտն, միշտ ընտրողա-
կան իմն ծածուկ զօրութեան, ականջի աստուածին,
յաճախ հին հեղինակաց, է զի անձնիւր ճաշակին
թելադրութեան դէտ կալով աշխատինք աշխատինք,
այո՛, ձեւակերպել մեր սիրուն լեզուն։ Զի մինչ
մէկ կողմանէ մեծ իրաւունք ունիք ողբալու արդի
աշխարհաբառի վիճակին վրայ, որ ամեն վարժից ու
անվարժից ձեռք մէկ մէկ տեսակ խաղալիկ է դար-
ձեր՝ այլազան զրուցատրութեանց կողմանէ, սա-
կայն եւ այնպէս չեմ կրնար ուրանալ որ այս այլ
եւ այլ ասից ոճերուն մէջ աղէկը դէշին հետ խառն
կարի յոյժ ընտիր ու թանկագին գոհարներ ալ կան՝
աղմի վրայ ինկած մարգարիտներու պէս, որ եթէ
զտուին ու արժանաւոր խնամով յստակին, կրնան,
այո՛, մեր պարանոցին մանեակ կազմել դուք ասէք,
ինչ վայելւէ։ . . .

Ահա մեր պարտքը։ Այսպիսի թանկ բաներ թէ
Կ. Պօլսոյ, թէ Իզմիրի, թէ Թիֆլիզու եւ մանա-
ւանդ Հայաստանի ժխտին մէջ անգամ հազուադիւտ
չէ հետաքնին կրկնող ու խուզարկողին համար։
Առ այս ամենուս ջանքը ի միասին բերելով ակադե-
մական աշխարհաբառ բառագիրք մը յօրինելէն զատ ու-
րիշ ճար չկայ, ըստ իս, առանձինն գրութիւնք
կամ գրական վորձեր, յարգելի թէ ստեղծանելի, ի

զուր աշխատանք են եւ սնտոի վարձք , քանզի ընդ ամենայն ծագս աշխարհի չենք կրնար նոյն օրէնքով ու օրինակով գրել տալ արդի Հայերէնը եւ հեղինակութիւն կազմել գրաբառին անյեղլի հեղինակութեանը նման :

Եւ ահա խուն մի բաղդատական գիտողութիւններով վերջ տալու համար խօսքիս կը յաւելում տեսել , եթէ մենք Կ. Պօլսեցիքս հերիք հեղինակութիւն չունինք ստիպելու գթիֆլիզցիս մեր ոճին հետեւելու , եւ փոխադարձաբար , գոնէ մենք առ հասարակ չենք օտարանար գրաբառին լուծէն : Մանաւանդ քաղցր ու թեթեւ կը համարինք նորա լուծը՝ ում հեազհետէ միտում ունինք բոլորովին յարելու , մինչդեռ Չերազեան նոր աղանդաւորը կընդվզեն անտի ու դէսլ ի հակոտնեայս կընթանան մեր հակամիտութեան : Այդ ընթացք ուրիշ տեղ չէ կարող տանիլ զձեզ բայց խորխորատ : Զգտտանանք : Գայթեկ գայթակղութիւն չէ , արիանանք յուզղութիւն գալու համար եւ իմ հաւատք կը զօրանան յայնժամ « Թէ պիտի ըլլայ անշուշտ օր մը միութիւն հայ լեզուի ամեն հեղինակի համար , ինչպէս միութիւն ազգի ամեն Հայ անհատի համար » :

Հասկա գրաբառին գոյութեանը առանց ստուերածս բերելու , կամ այլայլելու , ներելի ըլլայ մեզ սակայն , եթէ հնար է , աշխարհաբառէն յաւելուած ընել հոն ամենանուրը ընտրողութեամբ ու ճաշակով , որ միայն ճարտար գրիչներու դործ է : Իրրու այն զի աշխարհիկ բարբառն երթալով իր մօրը ծոցը յանգի ամենեւին , խառնելով իր մարմնը ուտտի եւ առած էր : Ասանկով մէկ հայ ցեղի համար՝ մի ճոխացեալ ընդհանուր լեզու գայ ի պատկեր , որպէս եւ ի սկզբանն էր՝ անշուշտ : Ինչպէս որ Եփրատէն կօծտեն շատ ճիւղեր , կերթան մուլար ու կը թանան հայ անդաստանս , յետոյ դարձեալ իւրաքանչիւրն իր աղնաղբիւրին հապճեպով կուգայ յարիլ ու միանալ : Ասոր կը նմանի իմ իմացած Անառակին պատմութիւնն ալ զոր կը կարգանք աստուածային լեզուով գրուած Որդւոյ Մարդոյն մատենին մէջ , ինչպէս եւ դուք կը յիշէք :

Այո՛ , այո՛ , իմ քարոզած ոճին վրայ , կըսեմ՝ ճատաբաց , օր պիտի գայ որ աշխարհաբառին կատարելութեան հասնելով , ո՛չ թէ ըստ Չերազեան կարծեաց առանձինն բարբառ կազմէ , այլ նոյն իսկ մեռեալ կարծեցեալ մեր նախնեաց լեզուն իր մոխրիէն ծնունդ առնու կենդանանայ , գրազխտին ու ժխտրին մէջ միահաղոյն ծաւալէ . . . : Այս իմ վերջին խօսքս է :

« Զեռնս դնայ գլրս մնայ » Գուցէ յիշուի օր մը եւ « Պոռպոյն ի մարգարէս » :

ՄԱՅՐՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ

Ո՛ր տայր ինձ աչք ու փետուրք արծուի թեւա-
կովսել ու հասնիլ յեղեմ ընդ Արեւելս ուր առաջին
անգամ ճախր առաւ Հայոց հրեշտակը : Բարձրեւոյն
գահայից մօտէն իջաւ իջաւ Դրախտին վերեւ զետեղե-
ցաւ , դիտեց մարդկութեան խանձարուրք Հայոց աշ-
խարհքը : Ամեն անասնոց նման նշմարեց նաեւ նո-
րաստեղծ մարդը ամբարշտան ամենեւին , որ ի զուր
կը թաւալէր լեզուն իր ամանին մէջ ու չէր գիտէր
խօսիլ : Իսկ եւ իսկ թեթեւ պաշտաւ անդէն , ո՛չ Ա-
դամայ հուժկու ուսերուն վերեւ , այլ Եւային ու-
սոց վրայ ծոպ ծոպ ծաւալեալ խարտեալ մազերուն
մէջ թառեցաւ մեղմիկ . . : Այն ատեն մեր նախա-
մայրը սկսաւ տալ մի առ մի ամեն նիւթի ու ան-
նիւթի անուն զոր մեր Հայկազն բառարանը իր ծո-
ցին մէջ կ'ամփոփէ ցոյսօր : Հապա եւ նոյն կարգաւ
զոր ուսաւ ի հրեշտակէն կ'ինն վարժապետեց առնն
եւ առաջին դասն որ իրարու բերնէ առին՝ սէր հըն-
չեց . . : Սերեցան անդէն ամուլքն անմեկին հըն-
կաներ : . . . Հայկ , Արամ , Զարմայր , Վահէ ,
Տիգրան , Արտաշէս , Միհրդատ , Տրդատ եւ Վա-
րազդատ , ասանկ հսկաներ յղացան Մասիք , ասանկ
գլուցազներ ծնաւ Հայաստան :

Ո՛հ թէ սահելով կը սահէի ես յայնժամ ընդ բար-
ձունս ձեր, լերինքդ Արարատեան , ուր ի վերանորոգ
կենդանութեան ազգի մարդկան թեւ առաւ դար-
ձեալ Հայոց հրեշտակն աղանակերալ , բերելով շիւղ
ձիթենուոյ ի թագ ի սլակ ամենէն մաքրասիրիդ ընդ
տիեզերս , Մայր Հայաստան : Յայնժամ ես պահ մը
կը հանդէլի հոն գետնամած , կը պլլուէի դարշա-
պարացն Լուսաւորչին , Սահակին , Մեսրոպին , Ղե-
ւոնդին , Եղիշէին , Լամբրոնացւոյն ու Շնորհալուոյն
եւ անոնց հետից վրայ կանդաղեալ հեղձամղձուկ այլ
անմահական ծաղիկներէն քաղհան կ'առնէի սաստիկ
փուշն ու եղիճը որ դարերէ ի վեր կը սողոսկին ան-
պատկառ մշակողին ժանիքէն Հասա փունջ
մը կազմած կրկին քու տաճարդ կը դիմէի , Ոգիդ
Հայաստանեայց , ու Սեղանիդ առջեւ դողդոջուն ե-
րեսանկեալ այսպէս կ'արձակէի իմ վերջին հառաչս
« Մէկ հայ մարմնոյ մէջ ի՞նչ պատճառի համար չլինի
մէկ սիրտ , կամ է՞ր չկայ նաեւ այսօր քեզի հետ
խօսելու արժանաւոր Քի՛ լեզու հայերէն :

Ու դուն Մասեացդ խորերէն , հոգւոյդ մասուն-
քէն մռնչելով , ո՛հ , ինչպիսի՜ պատգամներ կ'որո-
տայիր՝ որ իմ ոգին ամօթահար կը զոհար . . .
. :

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0349392

